

Mieczysław Józefczyk, *Z dziejów religijnych Pomezanii w XVIII wieku*, Tom I; *Synteza dziejów*, Malbork 2015; Tom II. *Źródła do dziejów XVIII-wiecznej Pomezanii*, Malbork 2015.

Ks. Mieczysław Józefczyk w latach 2012/2013 opublikował dwutomową książkę pt. *Z dziejów religijnych Pomezanii w XVII wieku*. Tom pierwszy, opracowany przede wszystkim na podstawie protokołów wizytacyjnych, stanowi opis życia religijnego na Żuławach Wielkich i Małych w XVII wieku. Szczegółowo przedstawione zostały dzieje wszystkich parafii katolickich na tym terenie, duchowieństwo, relacje międzywyznaniowe, problematyka społeczna, gospodarcza i obyczajowa, nauczanie i życie zakonne. W obszernym tomie drugim autor zamieścił łacińskojęzyczne protokoły wizytacyjne parafii pomezzańskich w XVII wieku oraz ich tłumaczenie na język polski. Publikacja ta stanowi bardzo cenny wkład do badań nad przeszłością tego fragmentu Prus Królewskich. Chociaż przez niektóre środowiska naukowe edytorstwo źródeł nie jest wysoko oceniane, wymaga ono specjalnych kompetencji i wiedzy. Warto podkreślić, że monografie historyczne dezaktualizują się i zwykle po kilkudziesięciu latach trzeba pisać je na nowo. Edycje źródłowe nie starzeją się i są stale aktualne. Oceniając wspomnianą książkę autora w tych kategoriach, trzeba uznać ją za dzieło pomnikowe, kluczowe dla historiografii regionu i na trwałe włączone do warsztatu badaczy religijnych i społecznych dziejów Prus Królewskich.

Recenzowana książka jest logiczną kontynuacją wydanej wcześniej publikacji. Autor stosując identyczną metodologię i zachowując tę samą strukturę pracy opisał i przygotował do druku dzieje parafii pomezzańskich w XVIII wieku. Ponownie bazę źródłową stanowią kościelne protokoły wizytacyjne, i tym razem przepisane w oryginalnym języku łacińskim i w tłumaczeniu polskim. Recenzowana książka jest znaczącym wydarzeniem naukowym. Trudno bowiem znaleźć wydawniczą analogię we współczesnej Polsce. Spoglądając w przeszłość można natomiast obie książki ks. Józefczyka śmiało porównywać z dorobkiem naukowym ks. Stanisława Kujota (1845–1914), ks. Alfonsa Mańkowskiego (1870–1941) i ks. Franciszka Hiplera (1836–1898).

Nie budzi zastrzeżeń problematykat pracy, cezura czasowa oraz teren objęty badaniami. Wszystkie te elementy tworzą logiczną i poprawną całość.

Szczególnie ważne wydaje się naukowe opracowanie i popularyzacja wiedzy o przeszłości historycznej Pomezanii. Środowiska naukowe polskie i niemieckie tylko marginalnie zajmowały się dziejami tej krainy, brakowało publikacji a źródła archiwalne nie były dostatecznie rozpoznane. Rzutowało to w oczywisty sposób na stan wiedzy, powielanie stereotypów i przekłamania. Współcześnie coraz szersze kręgi mieszkańców Żuław i Powiśla budują swą tożsamość historyczną i nawiązują do tradycji pomezzańskich.

Warto więc dodać, nawiązując do tytułu książki, że Pomezania to część dawnych Prus, zamieszkały w średniowieczu przez jedno z plemion pruskich, Pomezanów. Upraszczając przyjmujemy, że był to teren Żuław Wielkich i Małych, Powiśla i Pojezierza Iławskiego. Kościelne granice Pomezanii, jako erygowanej w średniowieczu diecezji pomezkańskiej, obejmowały jednak znacznie większy teren. Do diecezji tej należały bowiem miasta Pasłęk, Morąg, Ostróda, Olsztynek, Działdowo, Nidzica oraz Łasin. Po 1525 roku diecezja pomezkańska uległa protestantyzacji i w większej części przyłączona została do luterkańskich Prus Książęcych. Pięć dekanatów w granicach Rzeczypospolitej w ramach Prus Królewskich, oszło się jednak przy Kościele rzymskokatolickim. Był to dekanat malborski, nowostawski, żuławski, dzierzgoński i sztumski. Recenzowana książka traktuje o owych pięciu wymienionych dekanatach żuławskich i powiślańskich.

Struktura książki nie budzi zastrzeżeń i jest ona analogiczna do poprzedniej książki. Tom pierwszy otwiera wprowadzenie, w którym autor syntetycznie prezentuje najważniejsze wydarzenia dziejące się w Koronie i w Prusach Królewskich w XVIII wieku. Analiza ta została doprowadzona do pierwszego zaboru w 1772 roku.

Trzy kolejne rozdziały książki rysują szeroki kontekst administracyjny i kościelny Pomezanii w XVIII wieku. Pierwsze zagadnienie dotyczy cywilnej administracji w tej części Prus oraz problematyki społecznej i narodowościowej. Druga problematyka opisuje administrację kościelną i społeczności wyznaniowe na omawianym terenie oraz charakteryzuje działalność biskupów chełmińskich w odniesieniu do Pomezanii.

Pozostałe rozdziały bardzo szczegółowo przedstawiają dzieje wszystkich pomezkańskich świątyń parafialnych i filialnych. Kolejność opisu jest poprawna, bo uporządkowana według przynależności dekanalnej.

Naturalnie autor dołączył wymagany w pracach naukowych wstęp i zakończenie, wykaz skrótów i bibliografię. Dodatkowym elementem jest natomiast aneks, w którym autor przypomniał obowiązujące w XVIII wieku systemy monetarne, wag, miar i pojemności.

Tom drugi składa się z dwóch części. Pierwsza część zawiera przepisane XVIII-wieczne protokoły wizytacyjne i dekrety reformacyjne kościołów w Pomezanii (1724–1730, 1732, 1742, 1749, 1761–1765). Są to dokumenty niemal wyłącznie łacińskojęzyczne. Układ tej części książki wyznacza struktura oryginalnych tekstów źródłowych.

Część druga tomu drugiego jest wiernym tłumaczeniem tekstów łacińskich. Zachowano także strukturę przyjętą w pierwszej części tego tomu.

Książka ks. Mieczysława Józefczyka odwołuje się do najcenniejszego materiału badawczego – źródeł rękopiśmiennych. W tym wypadku są to protokoły wizytacyjne parafii pomezkańskich sporządzone w trakcie lub krótko po przeprowadzonych wizytacjach. Autorami tych tekstów byli zazwyczaj towarzyszący biskupom lub działający z ich upoważnienia duchowni diecezji chełmińskiej, kapłani wyróżniający się wiedzą,

roztropnością i znajomością lokalnych warunków społeczno-religijnych. Wiele tekstów powizytacyjnych powstało pod bezpośrednim nadzorem biskupów, a wszystkie one musiały mieć biskupią akceptację. Dobór wizytatorów oraz zastosowane procedury gwarantowały, że po wiekach z protokołów wizytacyjnych wyłania się rzetelny, bardzo szczegółowy i interesujący opis Pomezanii w XVIII wieku, zarówno w wymiarze kościelnym, jak i świeckim. Logiczną konsekwencją jest olbrzymi walor poznawczy książki ks. Józefczyka, która niemal w całości opiera się na zaprezentowanych archiwaliach.

Recenzowana książka wydobyła z zasobów archiwalnych dla szerokiego czytelnika teksty źródłowe. W ten sposób czytelnicy mogą zapoznać się z kulturą słowa XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej, przenoszą się w świat pojęć i oglądu rzeczywistości, której dziś już nie ma. Olbrzymie znaczenie ma także wierne tłumaczenie łacińskojęzycznych tekstów na język polski, bo dotrą one nie tylko do fachowców, ale do szerokiego grona odbiorców.

Autor jest doskonałym znawcą dziejów Prus Królewskich, zna wydarzenia historyczne rozgrywające się w przeszłości na tym terenie, konfrontuje je z etniczną, kulturową, społeczną i religijną specyfiką tego terenu, rozumie i poprawnie interpretuje „pruski koloryt”. Bardzo ważna jest też znajomość lokalnej topografii, toponimii, gwary, niespotykanych nigdzie indziej funkcji urzędniczych i społecznych, stosunków monetarnych, agrarnych i handlowych, słowem tego wszystkiego co czyniło Prusy Królewskie, w tym Pomezanię, wyjątkowymi w skali całej Rzeczypospolitej.

Jedyna istotna uwaga krytyczna dotyczy nierozstrzygniętej dotąd, chociaż bardzo ważnej kwestii dotyczącej sekularyzacji bądź nie w XVI wieku diecezji pomezkańskiej. Ks. Mieczysław Józefczyk konsekwentnie w całej pracy używa określenia „diecezja pomezkańskiej” w odniesieniu do oficjalatu pomezkańskiego, który od 2. połowy XVI wieku był częścią diecezji chełmińskiej. Naturalnie bezsprzecznym jest fakt, że od tego czasu do 2. połowy XVIII wieku biskupom chełmińskim przysługiwała tytułatura „*Episcopus Culmensis et Pomesaniensis*” (z różnymi modyfikacjami). Piszący te słowa niegdyś także stał na stanowisku, że diecezja pomezkańska formalnie przetrwała do wydania w 1821 roku bulli *De salute animarum*. Taki pogląd wydaje się jednak nieuzasadniony. Zarówno oficjalna tytułatura biskupów chełmińskich, jak i używane w tekstach historycznych określenia „diecezja pomezkańska” ma wyłącznie walor moralny a nie prawny. Oznacza to, że Kościół nie pogodził się z przejściem przez innowierców większej części tej diecezji, zniszczeniem jej struktur i zanikiem życia katolickiego na tym terenie. Analogiczna jest do dziś logika Kościoła katolickiego w odniesieniu do utraconych na rzecz islamu diecezji w Afryce Północnej i Azji Mniejszej. W tym przypadku też można mówić o wymiarze moralnym i prawnym, które wydają się oczywiste. Recenzowana książka nie rozstrzyga tej kwestii w odniesieniu do przeszłości Pomezanii. Dla pełnej jasności należałoby we wstępie pracy odnieść się do używanego konsekwentnie terminu „diecezja pomezkańska”, bo czytelnik nie znajdzie jej na mapie XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej.

Ks. Wojciech Zawadzki